

Artikel: De wapens aan ons. Paradoxaal antimilitarisme van Nederlandse communisten tijdens het interbellum

Auteur: Alea Andrée

Verschenen in *Skript Historisch Tijdschrift*, jaargang 43.1, 41-55.

© 2021 Stichting Skript Historisch Tijdschrift, Amsterdam

p-ISSN: 0165-7518

e-ISSN: 3051-2506

Abstract: Dutch communists identified themselves as antimilitarist throughout the interwar period, as they protested and propagated against imperialism, war, and fascism. At the same time they glorified civil war as necessary means to create world peace. This article attempts to clarify this apparent contradiction by tracing Dutch communist ideology concerned with war and militarism. The case study focuses on the prediction of a second World War at the Sixth World Congress of the Comintern in 1928 up until the outbreak of the Spanish Civil War in 1936. This article explains how the consolidation of the Soviet Union replaced classic Marxist ideas of a fatherland-lacking international proletariat with communist beliefs of honourable self-sacrifice for the proletarian fatherland, by focussing on the communist heritage of the First World War. The second section examines the nature of the predicted world war from 1928 onwards, along with its implications for the Dutch Communist Party and their youth movement. The final section is dedicated to the actions which Dutch communists undertook to protect their proletarian fatherland from a hostile coalition of imperialists, fascists, and social-fascists who were believed to prepare a war to destroy the Soviet Union. This article shows how Dutch communist youths began to see themselves as freedom fighters with a belief in what they considered a just proletarian war.

Skript Historisch Tijdschrift is een onafhankelijk wetenschappelijk blad dat viermaal per jaar verschijnt. De redactie, bestaande uit studenten en pas afgestudeerden, wil bijdragen aan actuele historische debatten, en biedt getalenteerde studenten de kans om hun werk aan een breder publiek te presenteren.

DE WAPENS AAN ONS

PARADOXAAL ANTIMILITARISME VAN NEDERLANDSE COMMUNISTEN TIJDENS HET INTERBELLUM

Tijdens het Interbellum identificeerden Nederlandse communisten zichzelf als antimilitaristen. Terwijl zij zich met protest en propaganda verzetten tegen oorlog en fascisme, verheerlijkten zij gelijktijdig de rode krijgskunst. Dit artikel duidt en verklaart deze schijnbare antimilitaristische tegenstelling.

Aela Andréé

"T *Tegen den imperialistischen oorlog!!! (...) Vor den burgeroorlog bij het uitbreken van een kapitalistischen oorlog en de vestiging van de dictatuur van het proletariaat."* - Milicien Jan Zonderland

In de zomer van 1928 kwamen de nationale secties van het communistische, internationale samenwerkingsverband, de Derde Internationale (ofwel Komintern), in Moskou bijeen voor hun zesde wereldcongres. Hier werd de komst van een nieuwe wereldoorlog voorspeld. Het laatste stadium van het kapitalisme naderde, aldus deze voorspelling: het imperialisme zou in een crisis geraken en om zijn machtspositie te verdedigen zou deze een coalitie vormen met het fascisme en de sociaaldemocratie om een oorlog tegen Sovjet-Rusland voor te bereiden.¹ Het Uitvoerend Comité van de Komintern (ofwel EKKI) riep de Kominternleden daarom op tot verzet tegen deze naderende imperia-

listische oorlog en verplichtte hen antimilitaristische propaganda te verspreiden.

Deze oproep was niet aan dovemansoren gericht. In de zomer van 1929 deelden leden van de Communistische Partij Holland (CPH) manifesten uit met de hierboven geciteerde paradoxale woorden van fictief milicien Jan Zonderland. De inhoud was tweeslachtig: terwijl er enerzijds tégen de imperialistische oorlog werd geagiteerd, werd er anderzijds aangespoord tot een burgeroorlog. In dit artikel valt te lezen hoe de CPH en haar Communistische Jeugdbond (CJB) zich tussen 1928 en 1936 in woord, daad en geschrift voorbereidden op de voorspelde imperialistische oorlog en de door hen verlangde burgeroorlog en hoe deze specifieke vorm van communistisch antimilitarisme geduid dient te worden.

Hoewel de leden van de Komintern was opgedragen zich tegen de naderende oorlog te verzetten, werd oorlog tegelijkertijd beschouwd als een noodzakelijke voorwaarde voor de wereldrevolutie

waarnaar zij streefden. Tijdens het zesde wereldcongres voorspelde de Komintern dat 'het fascisme' een aanzienlijke rol zou spelen in de aanstaande oorlog en koppelde zodoende de strijd tegen oorlog en militarisme aan de strijd tegen het fascisme. Voor menig communist was de oorlog in Spanje dan ook het begin van de Tweede Wereldoorlog. Een aanzienlijke hoeveelheid communisten vertrok halverwege de jaren '30 daarom naar Spanje om zich in vreemde krijgsdienst te verzetten tegen het fascisme. Ofschoon de precieze cijfers omstreden zijn, zou het merendeel van de Spanjevrijwilligers communist zijn geweest.² De onderzoeksperiode van dit artikel beperkt zich om die reden van 1928 tot 1936: van de oorlogsvoorspelling tot het uitbreken van de Spaanse Burgeroorlog.

De verspreiding van de oorlog-aan-de-oorlog-propaganda bleef niet onopgemerkt door de Nederlandse auto-

om de opruiers op te sporen. Op 14 december 1929 vonden er dan ook huiszoekingen plaats bij meer dan dertig CPH-leden in verband met het Het Pantser, een door de CJB uitgegeven soldatenkrant.⁴

De antimilitaristische actie was binnen de socialistische arbeidersbeweging van oudsher een taak van de jeugdbeweging. Toen de CPH zich in 1918 bij de Derde Internationale aansloot, beloofde zij om aan toelatingsvoorwaarde nummer vier te voldoen. Deze verplichting legde de CPH de taak op om antimilitaristische propaganda binnen het leger te verspreiden, hetgeen door historici Ron Blom en Theunis Stelling als 'plichtmatig' werd beschouwd. Hoewel het werk van de CPH en haar jeugdbond, na de bolsjewisatie aan het eind van de jaren 20, volgens historicus A.A. de Jonge vanaf 1930 louter een Nederlandse vertaling van Russische directieven was geworden, bleef de uit-

"COMMUNISTEN NOEMDEN ZICHZELF ANTIMILITARISTEN, MAAR NIET IEDEREEN VOND DAT STEMPEL GERECHTVAARDIGD."

riteiten. In 1928 kwamen de politieverbindingen van de Centrale Inlichtingen (CI) in Utrecht bijeen voor een landelijke vergadering. Daar uitte een spreker zijn zorg over het invoeren van vrijwillige militaire dienst. Door vrijwillige indiensttreding konden er potentieel onbetrouwbare elementen in het Nederlandse leger terecht zouden komen, hetgeen "s lands weerbaarheid" niet ten goede zou komen. De CI constateerden immers dat 'de agitatie uit Moskou' zich richtte op 'de ondermijning van gezagsinstrumenten volgens het recept van Lenin.' Daarom werd er preventief besloten de opkomst onder de wapenen van 'jongens uit revolutionaire kring' te melden.³ Kamerleden, ministers en inlichtingendiensten zagen de communistische antimilitaristische propaganda met lede ogen aan en ondernamen actie

voer – van de door het EKKI opgelegde taken – in handen van de communistische jeugd.⁵ De paradoxale communistische oorlogsverwachting en voorbereiding die in dit artikel centraal staan verhaalt daarom over de door Moskou gedirigeerde, door de CPH bemiddelde en door de CJB uitgevoerde antimilitaristische acties.

Onderzoek naar communistisch antimilitarisme wordt echter gecompliceerd door een Babylonische spraakverwarring. Terwijl communisten zichzelf in de bestudeerde periode beschouwden als antimilitaristen, en binnenlandse veiligheidsdiensten en ministeries van oorlog en justitie hetzelfde discours bezigden, waren er in de desbetreffende periode al politieke tegenstanders die het antimilitaristische stempel van de communisten onrechtvaardig vonden.⁶ In 1922 schreef

Harm Kolthek, partijleider van de Socialistische Partij, een brochure waarin hij betoogde dat communisten het militarisme niet bestreden, maar wilden inzetten voor eigen doeleinden.⁷ Historicus H.W. von der Dunk beschouwde antimilitarisme als 'verwerping van elke vorm van militaire instellingen, bewapening en geweld en een pleidooi voor strikt geweldloze beheersing van conflicten' en kent het antimilitarisme daarmee een geweldloos karakter toe.⁸ Historicus Ger Harmsen hanteerde desalniettemin de term 'antimilitarisme' in zijn beschrijving van het communistische werk omtrent het leger.⁹ Memoires van vooraanstaande partijleden, zoals Henk Gortzak en Gerard van het Reve Sr. (Vanter), verhalen over 'ons werk in het leger', terwijl historici Blom en Stelling in hun beschouwing van het communistische soldatenwerk daar het woord 'revolutionair' aan toevoegden.

Blom, Stelling, Harmsen en de memoires blikten terug op het communistische soldatenwerk in de jaren twintig: de bloeiperiode van het antimilitarisme. Op historicus Rudolf de Jongs kortstondige beschouwing van het Wereldcongres Tegen Oorlog (1932) na, blijft het communistische antimilitarisme van de jaren dertig buiten beschouwing.¹⁰ Dit is een gemis. Nederlandse communisten hadden in deze periode van economische, politieke en antimilitaristische crisis namelijk aanzienlijke hoeveelheden stof om uit te putten voor hun propaganda en agitatie.¹¹ De communisten meenden dat een grote oorlog naderde en zochten daarom bij voorbaat de confrontatie op met het militaire systeem. Door deze oorlogsvoorbereiding als vertrekpunt van studie te nemen zullen naast vijandbeelden ook strijdmiddelen, motivatie en vermeende legitimiteit van die strijdmiddelen de revue passeren. Eerst wordt beschreven welke ideeën over oorlog deze communisten er tot 1928 op na hielden. Daarna volgt een sectie over de wijze waarop deze marxistisch-leninistische ideeën werden aangepast aan de

tijdsgeest. Afsluitend passeren de acties die uit deze geëvalueerde ideeën voortvloeiden de revue.

DE EERSTE WERELDSLACHTING EN DE GEBOORTE VAN HET PROLETARISCH VADERLAND

Volgens het *Communistisch Manifest* van Marx en Engels was het internationale proletariaat vaderlandsloos. Solidariteit diende niet via lands-, maar via sociaaleconomische grenzen uitgedragen te worden. Een internationale klassenstrijder, die de legitimiteit van natiestaten en koloniale bezittingen verwierp, stond daarmee lijnrecht tegenover de nationale soldaat die de soevereiniteit van de nationale staat diende te beschermen tegen binnen- en buitenlandse bedreigingen.¹² De noodzakelijkheid van klassenstrijd – teneinde bestaande maatschappijstructuren te vernietigen en het internationale proletariaat te bevrijden om vrede op aarde te vestigen – werd dan ook unaniem onderschreven door leden van de Eerste Internationale. In 1889 ontstond er echter onenigheid over de vraag of vernietiging van bestaande structuren geweldloos kon verlopen. Dit leidde tot een scheiding van socialistische en anarchistische wegen en de geboorte van de Tweede Internationale.

In 1907 kwam de Tweede Internationale in Stuttgart overeen dat haar leden de uitbraak van oorlog te allen tijde dienden te verhinderen. Als zij daarin zouden falen, kwam hen de taak toe deze uitgebroken oorlog om te zetten in een burgeroorlog. Falen lag voor hen in het geschied: de Eerste Wereldoorlog werd een feit. Toen verschillende leden van de Tweede Internationale in hun nationale parlementen vóór de oorlogskredieten stemden, scheidden ook de wegen van de Tweede Internationale. In de geschiedenisboeken van de in 1919 opgerichte Derde Internationale werd dit genoteerd als 'het sociaaldemocratische verraad der arbeidersklasse.' Door vóór de oorlogskredieten te stemmen hadden de sociaal-

**De Sowjet-Unie is het vaderland der arbeiders. Jonge communisten
leeren het te verdedigen.**

Afbeelding 1. S. 'De Sowjet-Unie is het vaderland der arbeiders. Jonge communisten leeren het te verdedigen'. Bron: *De Jonge Arbeider* [z.j., z.d.].

democraten een ongekend aantal arbeidersjongens de loopgraven ingestuurd om als 'kannonenvleesch' te sterven voor nationale staatsbelangen die het internationale proletariaat vreemd waren.¹³

Hoewel de Derde Internationale de vele arbeiderslevens die in de 'Eerste Wereldslachting' verloren waren gegaan betreurde, had diezelfde oorlog voor hen iets sacraals teweeggebracht.¹⁴ De geschiedenis van de Parijse Commune (1871) had het communistische idee gewekt dat oorlog en daaruit voortvloeiende burgeroorlog noodzakelijke voorwaarden waren voor revolutie. De uit de Eerste Wereldoorlog voortgekomen Russische Revolutie (1917) en Spartakistenopstand (1919) onderstreepte die vermeende wetmatigheid. Ofschoon de Duitse Spartakistenopstand in revolutionair opzicht was uitgelopen op een fiasco, was de Russische Revolutie naar diezelfde maatstaven succesvol gebleken. Met de consolidatie van de Russische Revolutie claimden Sovjet-Rusland het 'proletarisch vaderland' te zijn.¹⁵

Deze succesvolle revolutie had zich echter beperkt tot Russische landsgrenzen. De internationale klassenstrijd

was daarmee nog niet volbracht: om zich van haar ketenen te bevrijden, had het internationale proletariaat nog een lange klassenstrijd voor de boeg. Voor een succesvolle wereldrevolutie dienden klassenstrijders lessen te trekken uit eerdere (succesvolle en gefaalde) revolutiepogingen. In 1921 verkondigde de partijleider van de CPH dat de beweging er alles aan moest doen om nieuwe generaties klaar te stomen voor de voortzetting van het revolutionaire werk.¹⁶ Het jongerencolportageblad van de communistische partij, *De Jonge Arbeider*, stond dan ook vol met woorden, leuzen en lessen uit het verleden van de revolutionaire arbeidersbeweging.¹⁷

Door middel van als mantra's herhaalde citaten leerde *De Jonge Arbeider* haar lezers de levenslessen van hun 'Gevallen Helden'. Het verloop van de Spartakistenopstand had Karl Liebknecht en Rosa Luxemburg tot martelaren van het communisme gemaakt. Zij werden gezien als 'het symbool van opoffering en burgeroorlog.' Liebknecht had zich in 1907 te Stuttgart al opgeworpen als een voorbeeldfiguur voor de jeugdbeweging. In zijn rede *Militarismus und Antimilitarismus*,

"LENIN LEERDEN DE COMMUNISTEN DAT PACIFISME EEN LEUGEN WAS."

unter besonderer Berücksichtigung der internationalen Jugendbewegung had hij de antimilitaristische taak opgedragen aan de jeugd. Voor de publicatie van deze rede was Liebknecht veroordeeld tot achttien maanden gevangenisstraf en gaf daarmee het voorbeeld van zelfopoffering in dienst van de antimilitaristische strijd. De dood van Liebknecht en Luxemburg fungeerde als retorisch bewijs voor het onbetrouwbare karakter van de sociaaldemocratie. De Jonge Arbeider vertelde haar lezers daarom dat zij van Liebknecht dienden te leren dat 'de vijand in eigen land' stond.¹⁸

Volgens *De Jonge Arbeider* was de Russische Revolutie daarentegen succesvol verlopen. Er bestond nu een proletarisch vaderland waar arbeiders bevrijd waren van de ketenen van het kapitalisme en nooit meer honger of armoede hoefden te doorstaan. De overwinning werd belichaamd door Lenin. Zijn leuzen leerden de lezers van *De Jonge Arbeider* dat pacifisme een leugen was om 'arbeiders mee in slaap te sussen' en dat het juist noodzakelijk was om de wapens te leren hanteren om deze op de vijand in eigen land te richten ter verdediging van het proletarische vaderland.

De tweeslachtigheid waarmee milicien Jan Zonderland opriep tegen en vóór oorlog kwam dus voort uit de revolutionaire voorgeschiedenis van de communistische partij. De bestaande maatschappijstructuren van de wereld der natiestaten dienden niet de belangen van het internationale proletariaat. Om het proletariaat wereldwijd te bevrijden van het kapitalistische juk en hen te verenigen in eeuwige vrede diende klassenstrijd gevoerd te worden. De marxistische bewering dat het internationale proletariaat vaderlandsloos was, bleek na 1918 niet langer houdbaar en werd op leninistische wijze herzien. De proletarische vaderlandsgrenzen beperkte zich dusver tot de

Sovjet-Unie. De wereldrevolutie lag daarmee nog altijd verscholen in de toekomst. Volgens de communistische wetmatigheid zou deze revolutie gepaard gaan met burgeroorlog. Om deze verwachte oorlog en revolutie voorspoedig te laten verlopen, moest lering getrokken worden uit de levensgeschiedenissen van hun 'gevalLEN helden'. Daaruit bleek dat geweld zowel noodzakelijk als onvermijdelijk was.

HET EENHEIDSFRONT TEGEN HET PROLETARISCH VADERLAND

'De vijand lag voortdurend op de loer', aldus de biografie van jeugdbondlid Joop Zwart. Vanaf 1928 was die vijand niet langer 'alles en iedereen' maar louter 'fascisme en oorlog'.¹⁹ Dat de jonge arbeiders in lijn met liebknechtiaanse en leninistische leuzen de wapens dienden te leren hantieren, om deze in de noodzakelijke oorlog op hun vijand in eigen land te richten, maakte *De Jonge Arbeider* alle lezers expliciet duidelijk. Maar om de wapens op de vijand te kunnen richten, moest men wel weten wie die vijand was en hoe deze eruit zag.

Nadat Stalin zich in 1928 succesvol van zijn 'rechtste oppositie' had ontdaan kon hij een nieuwe partijlijn aankondigen en een nieuwe vijand aanwijzen. Stalin predikten sedertdien 'socialisme in eigen land'. Met de liebknechtiaanse wijsheid dat de vijand in eigen land stond in pacht, vertrouwde Stalin erop dat de gebolsjewiseerde secties van de Komintern hetzelfde zouden doen. De leninistische wetmatigheid dat de teloorgang van het kapitalisme 'onvermijdelijk wereldomvattende imperialistische oorlogen' teweeg zou brengen die, op hun beurt, met 'ijzeren noodzakelijkheid' tot de proletarische revolutie zouden leiden, bleef ongewijzigd.²⁰ Maar waar de marxistische leer na het slagen van de Russische Revolutie een

leninistische revisie benodigde om het narratief van de geboorte van een proletarisch vaderland te verklaren, daar vroeg de geest van de tijd in 1928 om een revisie van het traditionele vijandbeeld.

Het EKKI constateerde in 1928 dat de traditionele kapitalistische vijand ter verdediging van haar machtspositie een coalitie had gevormd met de sociaaldemocratie en het fascisme. Tijdens het zesde wereldcongres werd men eraan herinnerd dat de sociaaldemocraten zich tijdens de Eerste Wereldoorlog hadden opgesteld als 'trouwe soldaten, propagandisten en lofzangers' van het imperialisme. Het imperialisme had er inmiddels een kersverse bondgenoot bijgekregen: het fascisme. Volgens het EKKI liet het fascisme zich beschrijven als een 'methode van rechtstreekse dictatuur van de bourgeoisie', die haar aanhang zocht in 'de meest achterlijke lagen van de arbei-

'tegen de aanvallen der kapitalistische machten.' Het EKKI riep haar leden daarom op een antioorlogsdag te organiseren. De Kominternsecties kregen in aanloop naar deze manifestatie de propagandataak om 'bewijzen' te leveren voor de oorlogsvoorbereidingen van het kapitalistische eenheidsfront. Die bewijzen dienden de rol die de sociaaldemocratie in deze oorlogsvoorbereidingen speelden aan te tonen om zodoende diens arbeidersvijandige 'sociaal-fascistische' gezicht te onthullen.²²

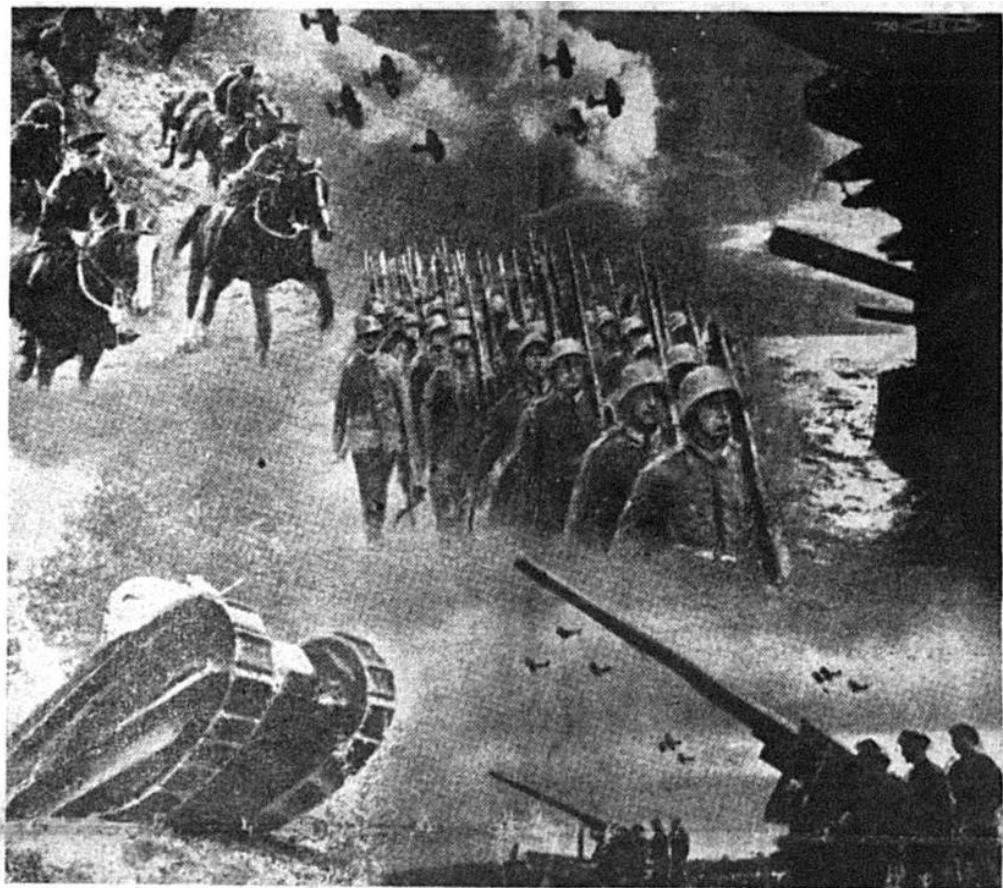
Soms was het lastig om tussen al die bewijzen door de feitelijke oorlog van de fictieve oorlog te onderscheiden. De voorspelde oorlog was volgens de ene communistische pagina 'naderend', terwijl zij bij het omslaan van dezelfde pagina plotseling een 'reëel feit van het heden' was. Zo werden de lezers van De Jonge Arbeider op het puntje van hun stoel gehou-

"STALIN BENOEMDE DE NIEUWE VIJAND: EEN COALITIE VAN IMPERIALISTEN, FASCISTEN EN SOCIAALFASCISTEN BEDREIGDEN DE SOVJET-UNIE."

ders' teneinde het 'communisme te vernietigen' middels 'demagogie en corruptie'. Zodoende hadden sociaaldemocraten, imperialisten en fascistten zich aaneengesloten in een 'kapitalistisch eenheidsfront tegen de Sovjet-Unie', aangezien het proletarische vaderland (middels propaganda) had aangetoond dat zij een functionerend alternatief bood voor de, in politieke en economische crisis verkerende, kapitalistische natiestaten.²¹

Vanuit historisch materialistisch oogpunt beschouwde de Sovjet-Unie zichzelf als de 'belangrijkste factor in de wereldgeschiedenis': zij zag het als haar historische plicht om het internationale proletariaat van het kapitalistische juk te bevrijden. In ruil voor die bevrijding vroeg de Komintern het proletariaat om met 'alle middelen' haar vaderland te verdedigen

den: smachtend op 'den oorlog' die voor een revolutie-verlangend communist een noodzakelijke voorwaarde was om tot wereldvrede te komen. Dat de vijandelijke oorlogsvoorbereidingen geen communistische hersenschim was konden de arbeiders, volgens partijvoorzitter Louis de Visser met eigen ogen zien. De munitie voor de aanstaande oorlog werd immers gemaakt door arbeidershanden die tijdens de volgende oorlog in de voorste linies zouden dienen als 'kannonenvleesch' ter verdediging van Nederlandse staatsbelangen. Ondertussen besteedde de imperialisten, onder wie de Nederlandse premier Colijn, 'jaarlijks Milliarden aan de vergroting en verbetering van leger en vloot' terwijl 'millioenen werklozen in de kapitalistische wereld honger [leden en] zelfs aan het allernoodigste gebrek' hadden.²³

Wij willen geen Oorlog, geen Fascisme! Wij willen Vrede, Werk en Brood!

Afbeelding 2. 'Wij willen geen Oorlog, geen Fascisme! Wij willen Vrede, Werk en Brood!'. Bron: De Jonge Arbeider 1935.

De Antimilitaristische Commissie van de CPH liet in 1928 een circulaire rondgaan waarin zij bewijzen van de vijandige oorlogsvoorbereidingen opsomden. Zij constateerde dat de oorlogsvoorbereiding onder meer zichtbaar was door de wijze waarop de bourgeoisie haar jeugd militariseerden. Naast de productie van munitie, vergroting van leger en vloot, de invoer van militaire dienstplicht en de oprichting van Vrijwillige Landstormen en

burgerwachten zag de commissie ook impliciete bewijzen van oorlogsvoorbereidingen. De verheerlijking van oorlog in films en de oprichting van 'burgerlijke sportorganisaties' ter bestrijding van het communisme waren, volgens de communistische interpretaties, eveneens aanwijzingen dat het 'burgerlijke militarisme' zich aanpaste aan de eisen van een moderne oorlog.²⁴

De communisten voorspelden dat de naderende oorlog geen strijd van man

Afbeelding 3. 'Blik op de toekomst. Maskerparade!'. Bron: De Jonge Arbeider (december-januari, 1934).

tegen man, maar van moderne gifgassen en -bommen zou worden. Omdat gassen geen onderscheid maakten op basis van leeftijd, klasse of gender zou het geen 'man, vrouw, kind of kreupelen' koud moeten laten dat de oorlog naderde. Toen De Jonge Arbeider een blik wierp op de toekomst, zag zij dan ook een bevolking compleet bedekt met gasmaskers. Als alle gezichten bedekt zouden zijn met gasmaskers was de vriend echter moeilijker te onderscheiden van de vijand.²⁵ Gelukkig voor hen die de vijand poogden te herkennen, had het EKKI de vijand in 1928 bij naam genoemd: een kapitalistisch eenheidsfront tegen de Sovjet-Unie bestaande uit imperialisten, sociaaldemocraten en fascistten. In de historiografie staat het Zesde Wereldcongres beschreven als een miraculeuze voorspelling van de wereldwijde crisis die volgde op de beurskrach en waar het 'sociaal-fascisme' werd aangewezen als nieuwe vijand.

De term 'sociaal-fascisme' verschijnt in secundaire literatuur louter tussen aanhalingstekens.²⁶ In de partijkrant *De Tribune* werd de term vanaf 1928 genoemd, culmineerde het gebruik in 1930 en verdween na 1935 weer van de pagina's. *De Jonge Arbeider* was als jeugdcolportageblad daarentegen zuinig met de term. In plaats van de sociaaldemocratie expliciet fascistisch te noemen, construeerden zij de sociaal-fascist in woord en beeld.

'Fascisme en oorlog gaan hand in hand' vermeldde *De Jonge Arbeider* haar lezers expliciet. Volgens *De Jonge Arbeider* verlangde het fascisme oorlog en kenmerkte zich door militarisering en terreur. Dat de Nederlandse staat fascistische trekken vertoonde diende duidelijk te worden uit het feit dat zij de arbeidersklasse dusdanig terroriseerde, vervolgde en onderdrukte dat zelfs Mussolini, de grondlegger van het fascisme, daar nog wat van kon leren.²⁷ Dat buurland Duitsland in handen was van het 'Hitler-fascisme' werd zichtbaar toen Duitse arbeiders de Nederlandse grens overvluchten met bloeduitstortin-

"ONZE LEUS IS NOG ÉÉN OORLOG."

gen op de rug: 'zo erg hadden ze die mensen mishandeld', herinnerde een ooggetuige.²⁸ De terreur die Hitler tegen de Duitse communisten hanteerde was een attribuut waarmee *De Jonge Arbeider* de fascistische vijand herkenbaar maakte: ook in Nederland, waar de Nederlandse staat de muiters van De Zeven Provinciën bombardeerden, militairen tijdens het Jordaanoproep bevalen om op arbeiders te schieten en politieagenten jonge werklozen met knuppels poogden neer te slaan.²⁹

De Jonge Arbeider vergezelde haar berichtgeving over het naar oorlog verlangende fascisme met onthullingen van het arbeidersvijandige karakter van de sociaaldemocratie. De lezers van *De Jonge Arbeider* herkenden pacifisme als een 'leugen om arbeiders mee in slaap te sussen'. Berichtgeving over sociaaldemocratisch 'gezwendel over pacifisme' was voor lezers van *De Jonge Arbeider* herkenbaar als een arbeidersvijandige daad. Terwijl *De Jonge Arbeider* de muiterij op De Zeven Provinciën doopten tot 'heldhaftige daad', stemden de sociaaldemocraten in met het door Colijn afgeroepen bombardement op deze heldhaftige muiters. Wederom begreep de lezer dat de sociaaldemocratie arbeidersbelangen vreemd was. Terwijl de lezers inzichten vergaarden over de arbeidersterreur van het Hitler-fascisme, konden zij in de kolom ernaast lezen dat de sociaaldemocraten de arbeiders vroegen thuis te blijven om de 'straten vrij te maken voor Mussert', de 'knecht van Hitler in ons land'. Dergelijke berichtgeving construeerde een beeld van sociaaldemocraten die zich zowel in woord en in daad niet verzetten tegen 'oorlog en fascisme'.³⁰ Door op de ene pagina uiteen te zetten hoe de vijand 'oorlog' en 'terreur' als middelen in de strijd tegen het communisme hanteerde en in de kolom ernaast te vermelden dat de sociaaldemocratie zich daar ofwel niet tegen verzette, of een eigen bijdrage aan

leverde, verscheen het beeld van de 'sociaal-fascist' in het hoofd van de lezer.

De oorlog was verwacht, hij werd voorspeld, werd voorbereid, dreigde, naderde en kwam tot een reëel feit. De communisten zagen daarvoor zowel expliciete als impliciete bewijzen die hun hielpen de vijand te herkennen. Het kapitalistische eenheidsfront tegen het Sovjet-vaderland werd gevormd door imperialisten, sociaaldemocraten en fascistten, herkenbaar door gezwendel over pacifisme waarachter zij hun oorlogsvoorbereidingen verstopten. Door oorlog en fascisme aan elkaar gelijk te schakelen, en oorlog en fascisme in woord te verzoenen met sociaaldemocratie werd het 'sociaal-fascisme' geconstrueerd. Toen Duitse kameraden met lichamelijke bewijzen van terreur in hun thuisland de Nederlandse grens over vluchtten, werd de urgentie van de strijd tegen fascisme en oorlog voor communisten nader onderstreept.

RODE VRIJHEIDSTRIJDERS

In januari herdachten de jonge communisten hun gevallen helden. In de herdenkingsmaand van 1929 liet de Antimilitaristische Commissie van de CPH een circulaire rondgaan waarin zij haar jeugdleden de opdracht gaf de helden te eren door hun antimilitaristische werk voort te zetten en op pad te gaan met het militaire zakboekje van Jan Zonderland. Dit zakboekje was geschreven door vooraanstaand partijjournalist Vanter en bevatte de eed van de arbeiderssoldaat. Volgens deze eed beloofde de rode soldaat plechtig zijn wapens nooit en te nimmer op zijn Indonesische broeders of klassenbroeders te richten, maar louter op de klassenvijand. Een trouwe rode soldaat was daarmee niet alleen inefficiënt voor het neerslaan van binnenlandse opstanden of werkstakingen zoals het Jordaanoproer, maar diende ook in de koloniën andere belangen dan

de Nederlandse staat. De jeugdbondleden werden opgedragen langs deuren van potentieel dienstplichtigen te gaan om 'propaganda en agitatie te brengen' teneinde 'het leger voor de bourgeoisie onbetrouwbaar' te maken.³¹ Daarnaast eiste de antimilitaristische circulaire dat rode soldaten zich aaneensloten in het Nederlandse leger door garnizoenskranten voor en door soldaten te schrijven en te agiteren voor vrij reizen, het consumeren van lectuur en het recht op vergadering.

Aan de oproep van de Antimilitaristische Commissie werd gehoor gegeven. In de daaropvolgende maanden verschenen er communistische soldatenkranten in steden als Den Haag, Leiden, Ede, Venlo, Utrecht en Amersfoort. Terwijl in de jaren '30 de magen van kinderen leeg, de rijen in de stempellokalen lang en de arbeiderskapsels kort waren, leefden er grieven bij de arbeidersbevolking. De arbeiderssoldaten articuleerden hun grieven in de rode garnizoenskranten. Hier klaagden de soldatenschrijvers over slecht voedsel, onhygiënische en slechtonderhouden kazernes, incapabele zorgmedewerkers, het verbod op lectuur, literatuur en vergadering en de hoge reiskosten die hen belemmerden om voor verlof naar huis te keren.³² Deze soldaten geloofden niet dat de Nederlandse staat het beste met hen voor had: Na vijf maanden creperen in diensttijd werden zij werkloos op straat achtergelaten.

Tijdens het volkscongres Tegen de regeering-Ruys, tegen honger, loonroof en oorlog (1932) waren er dan ook soldaten aanwezig. Deze protestvergadering werd geopend met de, door jeugdbondlid Daan Goulouze uitgesproken, leninistische leus 'op den oorlog zullen wij met staking of revolutie antwoorden'. Daarvoor was solidariteit tussen soldaten en fabrieksarbeiders echter noodzakelijk. Een munitiearbeider werd die middag dan ook abrupt in zijn rede onderbroken door een soldaat uit Amersfoort die het podium was opgesprongen om een solidaire groet te brengen namens zijn medesol-

daten: 'Onze leus is nog één oorlog. Namelijk de bevrijdingsoorlog van de arbeidersklasse van het kapitalistische juk!'³³

Menig communistisch jeugdbondlid zette de antimilitaristische woorden van hun gevallen helden om in daden. Zo zette Daan Goulouze zijn 'werk in het leger' zelfs voort nadat zijn jeugdbondlidmaatschap was beëindigd. Henri Wolters, een volgens de CI 'gevaarlijk communist', had gepoogd zich meester te maken van de sleutel van de wapen- en munitieopslag van zijn kazerne. Ook Bastiaanse stond bij de CI genoteerd als 'bekende Utrechtse communist' nadat hij naar aanleiding van de landelijke huiszoekingsactie op 14 december was opgepakt wegens verspreiding van opruiende antimilitaristische propaganda. Ook soldaat Johan de Rooy was wegens verspreiding van communistische propaganda in het leger gevangengenomen. Chris van Poelgeest was eveneens door het hoge militaire gerechtshof tot gevangenisstraf veroordeeld, omdat hij tijdens het Jordaanooproer had 'opgeruid' door te beweren niet op mede-arbeiders te zullen schieten.³⁴ Daarmee erkende Poelgeest openlijk zijn trouw aan de rode soldaten eed. Goulouze, Wolters, Bastiaanse, de Rooy en Poelgeest traden zodoende in de voetsporen van Liebknecht door hun vrijheid op te offeren in de strijd tegen het militarisme.

Toen de Spaanse Burgeroorlog uitbrak was het militaire recept van Lenin er bij menig communist als zoete koek ingegaan. Gerard Reve, de jongste zoon van de auteur van het militaire zakboekje van Jan Zonderland, wenste voor zijn tiende verjaardag dan ook 'héél graag' een geweer. Joop Zwart, discipel van Goulouze, had aan de Leninschool in de Sovjet-Unie een 'militaire opleiding' genoten die hij later kon benutten toen hij als strijder naar Spanje trok. Ook Poelgeest trad na zijn vrijlating in vreemde krijgsdienst in Spanje. Bij Anton Michels, lid van de Alkmaarse CJB, stonden de bloeduitstortingen van gevluchte Duitse communisten nog vers

op het netvlies gebrand toen hij zich meldde als Spanjevrijwilliger. Spanjestrijder Adriaan van Dijk had zowel kaderfuncties vervuld in de CJB als de CPN voordat hij naar Spanje trok. Ook Leo Klatser, jeugdlid bij de CJB, trok samen met CPN-leden Theo Gerritsen en Jan Vroom ten strijde tegen het fascisme in Spanje. Jaren later herinnerde Klatser zich dat veel jongens op het Spaanse front – in tegenstelling tot Joop Zwart – nog nooit een geweer hadden vastgehouden, laat staan een slagveld hadden gezien.³⁵

De jongeren die voor een miniem loon dienstdeden in slecht onderhouden kazernes om vervolgens werkloos aan de kant te worden gezet, voelden zich niet gediend door het ‘vaderland’ dat zij als Nederlandse militairen moesten verdedigen. Daartegenover stond een proletarisch vaderland dat beloftes deed over bevrijding, vrede en voorspoed, maar bedreigd werd

men onthulden volgens de communisten hun verraderlijke karakter: de sociaaldemocraten schroomden niet om arbeiders gewapend de dood in te sturen ter verdediging van het nationale vaderland. De communisten beweerden zodoende dat zij de enigen waren die opkwamen voor de belangen van de arbeiders. Deze belangen konden echter alleen gediend worden door het bestaande kapitalistische systeem te vernietigen zodat het internationale proletariaat via revolutie in vrede verenigd kon worden. Nadat de revolutie zich succesvol had voltrokken in Rusland, konden de communisten naar een Nieuw Jeruzalem verwijzen om te beweren dat de revolutie gelukzaligheid zou brengen. Zolang de wereldrevolutie nog niet had plaatsgevonden, lag er voor een goedgegelovig communist te allen tijde een oorlog in het vooruitzicht.

Het bestaan van het proletarische Heilige Land was voortgevloeid uit de Eer-

"ZOLANG DE WERELDREVOLUTIE GEEN FEIT WAS, LAG ER VOOR EEN GOEDGELOVIG COMMUNIST ALTIJD EEN OORLOG."

door een coalitie van imperialisten, fascist en sociaaldemocraten. De crisis had veel arbeidersjongens vervreemd van hun arbeid, maar er was iemand die zei dat hun daden ertoe deden en zelfs noodzakelijk waren. Het omzetten van antimilitaristische woorden van heldhaftige voorgangers in daden kon zelfs tot verering leiden.

COMMUNISTISCH ANTIMILITARISME

Hoe bereidden de CPH en de CJB zich tussen 1928 en 1936 in woord, daad en geschrift voor op de voorspelde oorlog? Toen de oorlog in 1928 door de Komintern voorspeld werd, stonden de herinneringen aan de vorige oorlog bij velen nog vers in het geheugen en speelden als zodanig een aanzienlijke rol in de percepties van een nieuwe, dreigende oorlog. Dat de sociaaldemocraten de afspraken van het Congres van Stuttgart (1907) niet waren nageko-

ste Wereldoorlog, maar werd volgens het communistisch narratief in 1928 bedreigd door een vijandige coalitie van kapitalisten, fascist en sociaaldemocraten. Als Jehovagetuigen gingen de jonge communisten daarom langs de deuren om eenieder ‘het woord van de profeten’ te brengen: de vijand in eigen land bereidt een oorlog voor tegen het Nieuwe Jeruzalem en daarom moeten wij de wapens oppakken om het proletarisch vaderland te verdedigen. De voorspelling van een alles en iedereen vernietigende gasoorlog bevestigde het idee dat iedereen deze propaganda moest horen. De uitbreiding van het klassieke vijandbeeld wekte de indruk dat deze vijanden overal op de loer lagen. De CPH vervulden de propagandataak om deze vijand te onthullen door oorlog en fascisme in woord en beeld gelijk te schakelen. De verhalen en ideeën die jonge communisten op

papier lezen, namen levende vormen aan toen Duitse communisten met bloeduitstortingen de grens overvluchten.

Terwijl de Nederlandse overheid de in crisis verkerende arbeiders niet leek te kunnen verlossen uit hun erbarmelijke omstandigheden, wierp de Sovjet-Unie zich middels propaganda op als het Heilige Land waar honger en armoede non-existent waren. Hoe harder de Nederlandse communisten schreeuwden om een Sovjet-Holland, hoe minder populair zij zich maakten bij passieve en actieve verdedigers van de Nederlandse democratie. Hun leuzen en kranten werden verboden, hun oproeren neergeslagen en soldaten die hun trouw aan de eed van de arbeiderssoldaat kenbaar maakten werden opgesloten. Voor communisten was dit hét bewijs voor 'fascistische terreur in ons land.' Het optreden van de staat bevestigde de communisten zodoende in hun vijandbeelden. In de communistische perceptie onderstreepte dit de noodzaak tot strijd en revolutie. Voor revolutie was oorlog noodzakelijk.

De oorlogsvoorbereidingen namen daardoor paradoxale vormen aan: een strijd tégen imperialistische oorlog en vóór burgeroorlog. De communisten maakten zich daarbij schuldig aan alles waarvan zij hun vijand betichtten. Terwijl de vijanden een imperialistische oorlog wensten, wensten communisten een burgeroorlog; waar de vijand zijn jeugd militariseerden, brachten communisten de jeugd de eed van de arbeiderssoldaat en verheerlijkten het rode militarisme; terwijl de vijand haar jeugd gewapend de loopgraven instuurden ter verdediging van het Nederlandse vaderland, dienden de arbeidersjongens het leger te infiltreren om de wapens te leren hanteren ter verdediging van het proletarische vaderland. Van een gewelddoos antimilitarisme zoals von der Dunk de term bezigde was dus geen sprake. Kolthek had het in 1922 echter aan het juiste eind toen hij betoogde dat communisten het militarisme wilden inzetten voor eigen doeleinden. De com-

munisten gebruikten het rode militarisme om te strijden tegen het Nederlandse militarisme, zodoende eigenden zij zich het predicaat 'antimilitarist' toe. Verdedigers en vertegenwoordigers van het Nederlandse militarisme waren het wat dat betreft met de communisten eens.

De these van Blom en Stelling, dat het communistische werk in het leger een plichtmatig karakter had, dient genuanceerd te worden. Het klopt dat het een verplichting was. Het geloof der kameraden zorgde er echter voor dat de uitvoer van deze verplichting voor sommigen een eervolle taak was. Nederland bood deze jonge revolutionaire arbeiders een weinig rooskleurig toekomstperspectief. Het was niet het soort vaderland dat zij graag gewapend verdedigden. Vanuit Moskou kregen zij daarentegen te horen dat zij nodig en nuttig waren voor de verlossing van de arbeidersklasse en de schepping van een hemel op aarde. Sommige jonge communisten lieten zich daarom met trots opsluiten wegens hun strijd tegen de klassenvijand en traden zodoende in de voetsporen van hun gevallen helden. Menig jonge arbeider trok dan ook vanuit ideologische overwegingen naar Spanje om de wapens op te pakken tegen het fascisme dat de oorlog tegen hun vaderland voorbereidde. Anderen geloofden daarentegen dat het Spaanse strijdveld meer spanning en sensatie bood dan in Nederland onderontwikkeld en werkloos aan de kant te blijven staan. Liever een heroïsche dood in den vreemde, dan in Nederland uitzichtloos voort te kabbelen als een ontheemde.■

Aela Andrée studeerde Sociale Geschiedenis en volgt momenteel de research master Politics, Culture and National Identities aan de Universiteit Leiden.

Noten:

1. Louis de Visser, *Weg met het militarisme. Leve het Rode Leger*, (Amsterdam 1929), 16; *Het program der Communistische Internationale. Aangenomen door het Zesde Wereldcongres te Moskou* [Amsterdam 1928]; A.A. de Jonge, *Het communisme in Nederland. De geschiedenis van een politieke partij* (Alphen aan de Rijn, 1972), 50; Jane Degras ed., *The Communist International. 1919-1943 documents. Volume III 1929-1943* (Oxford 1965), 26.
2. Hans Dankaart e.a., *De oorlog begon in Spanje. Nederlanders in de Spaanse Burgeroorlog 1936-1939* (Amsterdam 1986), 65.
3. Vergadering C.I. met alle politieverbindingen, 27-08-1928, no.17591.
4. Verhandeling Tweede Kamer, 19e vergadering, 15 november 1929, 5; <https://tinyurl.com/y8cf8xyk>. De Kamervraag werd gesteld door meneer van Rappard, afgevaardigde van de Vrijheidsbond; Jeroen de Vries e.a., *Tot de strijd ons geschaard. Beeldverhaal over het communisme in Nederland* (Amsterdam 1979), 49; De Gooi- en Eemlander: nieuws- en advertentieblad, 14-12-1929; Het Vaderland, 15-12-1929; De Sumatra post, 16-12-1929; Nieuwsblad van het noorden, 16-12-1929; Nieuwe Rotterdamse Courant, 16-12-1929; De Tijd: Godsdiens- staatkundig dagblad, 16-12-1929; Het Vaderland: staat- en letterkundig nieuwsblad, 16-12-1929; Bataviaasch nieuwsblad, 16-12-1929. Slechts het Bataviaasch nieuwsblad kopt EINDELJK! Optreden tegen de Nederlandsche Communisten; Verspreiding pamfletten door Communistische Jeugd onder soldaten, 22-11-1929, 9 <https://tinyurl.com/y8eg7955>. Tot de strijd ons geschaard en de memoires van Vanter herinneren alleen de huiszoeking bij de partijredactie *De Tribune* en melden dat de huiszoeking gericht was op het *Militaire Zakboekje*. In het huiszoekingsbevel valt te lezen hoe het de minister van Justitie te doen was om *Het Pantser*.
5. Ger Harmsen, *Blauwe en rode jeugd. Ontstaan, ontwikkeling en teruggang van de Nederlandse jeugdbeweging tussen 1853 en 1940* (Nijmegen 1975) 55, 62; Rondon Daan Gouloze, *Uit het leven van communisten* (Nijmegen 1980), 68; Van der Steen en Blom, *Wij gingen onze eigen weg*, 59; A.A. de Jonge, *Het communisme in Nederland. De geschiedenis van een politieke partij* (Alphen aan de Rijn, 1972), 51-53; Gerrit Voerman, *De Meridiaan van Moskou. De CPN en de Communistische Internationale (1919-1930)* (Amsterdam 2001), 613-621.
6. David Wijnkoop, partijleider van de SDP en CPH respectievelijk, bepleitte weliswaar openlijk de noodzakelijkheid van de bewapening van het proletariaat, maar beschouwde zichzelf desalniettemin als antimilitarist: Ron Blom en Theunis Stelling, *Niet voor God en niet voor het Vaderland. Linkse soldaten, matrozen en hun organisaties tijdens de mobilisatie van '14-'18* (Soesterberg 2004), 968.
7. Met de leuzen "Hier met de wapens! Het Rode Leger voor de verwezenlijking van het Communisme!" propageerde zij dus antimilitaristisch geweld. Ron Blom, *De oude Socialistische Partij van Harm Koltheek. Ontstaan, opkomst en ondergang van een 'libertair-socialistische' partij (1918-1928)* (Delft, 2007), 49-50; Blom en Stelling, *Niet voor God*, 972; H. Koltheek, *Militarisme, socialisme en roode legers* (uitgave van de socialistische partij, 1921), 7-8.
8. H.W. von der Dunk, 'Neutralisme en defensie: het dilemma in de jaren dertig', in: (red.) Prof. Dr. G. Teitler *Tussen crisis en oorlog. Maatschappij en krijgsmacht in de jaren '30* (Dieren 1984), 5-23, aldaar 13; antimilitarisme werd, aldus von der Dunk, door dragers van politieke verantwoordelijkheid echter als "utopisch en gevaarlijk afgewezen."
9. Harmsen, *Blauwe en rode jeugd*, 55, 43; Harmsen, *Rondon Daan*, 69; Opvallend zijn de aanhalingstekens bij het 'Volksfront'. Harmsen verwijst namelijk naar *De Jonge Arbeider* en schrijft "Men ziet: de dagen van het 'volksfront'-streven waren nog veraf." Op het zevende partijcongres van de Komintern in 1935 verkondigde Georgi Dimitroff het belang van het "antifascistische volksfront". *De Jonge Arbeider* laat de term niet vallen, maar spreekt in haar november uitgave van 1934, inzake de oproep van Dimitroff, over "eenheid van strijd" en in het februari nummer van 1935 van "eenheid van actie". Zodoende is ervoor gekozen om de term Volksfrontactiek in dit artikel buiten beschouwing te laten. Dit houdt direct verband met het feit dat de Volksfrontpolitiek werd verkondigd op het zevende wereldcongres in augustus 1935 en dat *De Jonge Arbeider* zichzelf tegen die tijd al had opgeheven.
10. Rudolf de Jong, 'Anti-militarisme', in: Igor Cornelissen, Ger Harmsen en Rudolf de Jong *De taaië rooie rakkers. Een documentaire over het socialisme tussen de wereldoorlogen*, aldaar 99-124.
11. Friso Wielenga, *Geschiedenis van Nederland. Van de Opstand tot heden* (Amsterdam 2012), 296-301; A.A. de Jonge, *Crisis en kritiek der democratie. Anti-democratische stromingen en de daarin levende denkbeelden over de staat in Nederland tussen de wereldoorlogen* (Amsterdam 1968) 6-10; Joris Gijsenbergh, *Democratie en gezag. Extremismebestrijding in Nederland, 1917-1940* (Nijmegen 2016), 85, 155-173, 228; Henk te Velde, *Agreement to Disagree. Geschiedenis van het parlementaire debat* (Leiden 2011), 3; von der Dunk, 'Neutralisme en defensie', 5-23, 13; Ria Emmers, Hennie Kenkhuis e.a., *De wapens Neder. Deel I. De ontwikkeling in het denken over sociale actie, geweldloze strijd en antimilitarisme in Nederland* (Nijmegen 1985), 128, 139-231; Martin Kitchen, *Europe between the wars. A political history* (New York 1988), 47.
12. Karl Marx and Friedrich Engels, *The Communist Manifesto* (vertl. Samuel Moore, London 2015) 52; Ernest Gellner, *Nations and nationalism. New perspectives on the past* (Oxford 1983), 3-4.
13. 'Den Gevallen Helden ter Eere! Karl Liebknecht – Rosa Luxemburg – Lenin!', *De Jonge Arbeider* (z.j.), 'Liebknecht Lenin Luxemburg', *De Jonge Arbeider* (Januari, 1929), 1; Harmsen, *Blauwe en rode jeugd*, 61; Emmers e.a., *De Wapens Neder*, 21; Josef Stalin, *Geschiedenis van de Communistische Partij der Sowjet-Unie* (Bolsjewiki) (vertl. Reesema, Amsterdam 1939), 399.
14. 'De 20^e verjaardag van de wereldslachting. Een nog gruwelijker herhaling dreigt werkelijkheid te worden. De Sociaal-democratie herhaalt haar wereldmisdaad!', *De Jonge Arbeider* (z.j.), 1.
15. Dennis Bos, *Bloed en barricaden. De Parijse Commune herdacht* (Amsterdam 2014), 312; V. I. Lenin, *On war and peace. Three articles* (Peking, 1970), 5; Igor Cornelissen, *Alleen tegen de wereld. Joop Zwart, de geheimzinnigste man van Nederland* (Amsterdam 2003), 30; 'Kamerraad de Rooy terug in de kazerne', *De Jonge Arbeider* (augustus-september, 1930), 2; 'Strijd tegen het pacifisme', *De Jonge Arbeider* (Januari 1929), 2; 'De vredespolitiek der Sowjet-Unie. Verdedigt de Sovjetmacht, het bolwerk tegen het fascisme', *De Jonge Arbeider* (mei 1934), 7; 'Hoog het roode anti-oorlogsvaandel. In de voetsporen van Lenin en Liebknecht', *De Jonge Arbeider* (september 1934), 1; 'Grote gevaren bedreigen de Nederl. meisjes!', *De Jonge Arbeider* (april 1935), 4.
16. Wouter Linmans, 'De communistische paplepel. Op-groei in de communistische beweging, 1918-1939', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 129(4): 545-568, 545.
17. 'Den Gevallen Helden ter Eere! Karl Liebknecht – Rosa Luxemburg – Lenin!', *De Jonge Arbeider* (z.j.), 1; 'Liebknecht Lenin Luxemburg', *De Jonge Arbeider* (Januari, 1929), 1; 'Lenin Liebknecht Luxemburg Hen eeren, betee- kent hun werk voortzetten Versterkt den strijd tegen den oorlog!', *De Jonge Arbeider* (Januari 1931), 1.
18. 'Den Gevallen Helden ter Eere! Karl Liebknecht – Rosa Luxemburg – Lenin!', *De Jonge Arbeider* (z.j.), 1; 'Liebknecht Lenin Luxemburg', *De Jonge Arbeider*, (Januari, 1929), 1; 'Lenin Liebknecht Luxemburg Hen eeren, betee- kent hun werk voortzetten Versterkt den strijd tegen den oorlog!', *De Jonge Arbeider* (Januari 1931), 1; 'Strijd tegen het pacifisme', *De Jonge Arbeider* (Januari 1929), 2; 'Wij verdedigen de Sovjet Unie! Handen af van de Chineseche Sovjets. De betee-kenis van de Ontwapenings-Conferentie.

Een Conferentie van Oorlogsminister en Generaals', *De Jonge Arbeider* (z.j., z.d.), 1.

19. Cornelissen, *Alleen tegen de wereld*, 31; Louis de Visser, *Weg met het militarisme. Leve het Roode Leger*, (Amsterdam 1929), 16; De Jonge, *Het Communisme*, 54-64.

20. De Jonge, *Het Communisme*, 50; *Het program der Communistische Internationale. Aangenomen door het Zesde Wereldcongres te Moskou* [Amsterdam 1928].

21. ; *Het program der Communistische Internationale. Aangenomen door het Zesde Wereldcongres te Moskou* [Amsterdam 1928].

22. Ibid; Degras, *The Communist International*, 26-31.

23. *De Oorlog is op komst Arbeiders, - Verzet u! De Imperialisten en het jaar 1929, na 10 jaar Gehuichel over Vrede en Volkenbond* (Amsterdam 1929); 'Weg met de Oorlogs-provocateurs en Saboteurs! De oorlog tegen Sovjet-Rusland op 1930 bepaald', *De Jonge Arbeider* (december 1930), 1;

'Lenin, Liebknecht, Luxemburg. Hen eeren, beteekent hun werk voortzetten. Versterkt den strijd tegen den oorlog', *De Jonge Arbeider* (januari 1931), 1; Communistische Partij Holland (C.P.H.), 22-07-1931. 27034, 3; <https://tinyurl.com/ydg2tphg>; 'Voor het communisme. Wij en ZIJ. Verslaat Mussert door eenheid van actie!', *De Jonge Arbeider* (april 1935), 1; 'Hoeveel is 120.000.000 gulden?', *De Jonge Arbeider* (augustus-september, 1930), 3; 'Op naar den 16en Int. Jeugddag te Amsterdam Tegen de Vlootwet - voor de verdediging van de Sowjet-Unie!' 120.000.000 Gulden worden als nieuwe lasten op de arbeidersklasse gelegd', *De Jonge Arbeider* (augustus-september, 1930), 1;

'Felle strijd op de Indonesische vloot. Colijn wil torpedeeren Wibaut zegt: „wat gebeurd is, kan niet gedooft worden” Muters voor hun rechtters eischt hun onmiddellijke invrijheidsstelling', *De Jonge Arbeider* (februari-maart 1933), 1; 'Wij verdedigen de Sovjet Unie! Handen af van de Chineesche Sovjets. De betekenis van de Ontwapenings-Conferentie. Een Conferentie van Oorlogsministers en Generaals', *De Jonge Arbeider* [z.j.], 1; *Oorlog!*, (Amsterdam 1933), 10;

Dat de oorlog nog geen feit was, was volgens de auteurs te verklaren door het feit dat de 'oorlogsprovocateurs' eerst hun vloot nader moesten uitbreiden. Dat de vijf 'leidende zeemogendheden koortsachtig de zee-orlog voorbereiden' en het Verdrag van Washington (1922) niet naleefden be-
wezen zij door in een brochure uiteen te zetten dat, tussen 1930 en 1931 Engeland 57%, Japan 55%, Amerika 43%, Italië 35% en Frankrijk 34% van hun oorlogsbegroting aan de bewapening ter zee hadden besteed.

24. Circulaire van de Anti-Militaristische Commissie van de C.P.H., 23-12-1929, no.21142; 'De Engelsche en Communistische Jeugd en de Padvindes. Een oproep van Sir Baden-Powell', *De Jonge Arbeider* [z.j. Eerste uitgave], 3; 'Jeugd van alle landen in den strijd tegen den nieuwen wereldoorlog. Besluiten van het internationaal Anti-Oorlogscomité', *De Jonge Arbeider*, (januari 1933), 3; 'Uit het oorlogsarsenaal. Japan het land van de slagvelden', *De Jonge Arbeider* (juni 1935), 4; 'Plichtigheid van de Burgerwacht', *De Jonge Arbeider* (december 1932), 3; 'Besluiten van het internationaal Anti-Oorlogscomité', *De Jonge Arbeider* (januari 1933), 4; 'In den geest van Liebknecht en Lenin. Wat moet er gedaan worden tegen de oorlogsophitsing en tegen den oorlog?', *De Jonge Arbeider* (maart 1929), 3.

25. *Oorlog!* (Amsterdam, 1933), 13; Henri Barbusse, *Ik beschuldig! (J'accuse)* (Amsterdam 1932), 1-24; *Eenheidsfront tegen de oorlog. Oproep voor het Kongres der Anti-oorlogskomitees*, (Amsterdam 1932), 1-13; Wereldcongres tegen oorlog, 16-08-1932, no.32568; *Wat moeten wij vrouwen doen tegen den oorlog?* (Amsterdam, z.j.), 1; 'Blik op de toekomst. Maskerparade!', *De Jonge Arbeider* (december-januari, 1934), 6.

26. De Jonge, *Communisme*, 50; Harmsen, *Rondom Daan*, 77; Cornelissen, *Joop Zwart*, 24.

27. 'Mobiliseert tegen oorlog en fascisme. Tot de tanden gewapend staan de kapitalisten tegenover elkaar Verdedigt de Sowjet-Unie, *De Jonge Arbeider* (z.j.), 1; 'Leve de jonge arbeidersdelegatie naar de Sowjet-Unie. Op de Intern.

Jeugddag in September', (augustus 1931), 2; 'Leve het eenheidsfront tegen oorlog en fascisme. Maakt de besluiten van het Parijzer congres bekend.', *De Jonge Arbeider* (z.j.), 1; 'Jaargang 1914 tot 1915 komt niet op Wij doen niet mee aan de arbeidsdienstplicht', *De Jonge Arbeider* (z.j.), 3; 'Het wereld-vrouwencongres tegen oorlog en fascisme', *De Jonge Arbeider* (juli, z.j.), 2; ; 'Leve de jonge arbeidersdelegatie naar de Sowjet-Unie. Op de Intern. Jeugddag in September', (augustus 1931), 2; 'Jaargang 1914 tot 1915 komt niet op Wij doen niet mee aan de arbeidsdienstplicht', *De Jonge Arbeider* (z.j.), 3; Alexander Woikoff Opgehangen.', *De Jonge Arbeider* (augustus 1935), 1; 'Onze tegenstanders', *De Jonge Arbeider* (maart 1931), 2; 'De massa in Italië is niet fascistisch', *De Jonge Arbeider* (december 1935), 7; De vredespolitiek der Sowjet-Unie Verdedigt de Sowjetmacht, het bolwerk tegen het fascisme', *De Jonge Arbeider* (z.j.), 7.

28. Dankkaart, *De oorlog begon in Spanje*, 60.

29. 'Barricades in de Jordaan Hoe was het werk van de Jong-Communisten tijdens de actie in Amsterdam?', *De Jonge Arbeider* (z.j.), 2; 'In Keulen vloeide arbeidersbloed', *De Jonge Arbeider* (z.j.), 1; 'De mishandeling van kam. Van der Lubbe', *De Jonge Arbeider* (februari 1931), 2, met het onderschrift "Hoe in Amsterdam het Werklozen-Demonstratie-verbod gehandhaafd wordt"; 'Jonge werklozen in strijd!', *De Jonge Arbeider* (1 januari 1933), 1; 'Het vierde slachtoffer', *De Jonge Arbeider* (mei 1935), 5; Het artikel vermeldt hoe de 'W.A. (knok)-ploegen' van Mussert de arbeiders wijkten intrekken om "anti-fascisten te terroriseren". Zij zouden daarbij bescherming genieten van de politiemachten die 'ruim baan maken voor de Hitlerknechten.' Meermaals zouden er gewonden en doden zijn gevallen bij dergelijke 'Mussertprovocaties'. Op 11 april werd Veltman uit de Jordaan getroffen door een politiekogel. Veltman draagt zijn oorlogswond met een trots die zijn mondhoeken doet krullen.

30. 'A.J.C.ers doen jullie ook mee aan de petitionnements-zwendel? Feiten voor de A.J.C.ers om over na te denken', *De Jonge Arbeider* (augustus 1931) 2; 'Oproep aan de nieuwe lichting', *De Jonge Arbeider* (februari-maart 1933), 4; 'Aan de werkende jeugd van stad en land', (maart-april 1933), 1; 'Strijd tegen Fascisme en sociaal-fascisme. De AJC en de legertenten', *De Jonge Arbeider* (z.j.), 6; 'Waarom R.J.B. (N.A.S. jeugd) en S.J.V. (O.S.P.) jeugd de samenwerking met de C.J.B. afwezen. Zij willen van boven af en wij van onder op', *De Jonge Arbeider* (z.j.), 5; *Waarom is dit zwendel?* (Amsterdam, z.j.), 1-5; 'Pacifisme is leugen', *De Jonge Arbeider* (januari-februari 1933), 4; 'Felle strijd op de Indonesische vloot. Colijn wil torpedeeren Wibaut zegt: „wat gebeurd is, kan niet gedooft worden” Muters voor hun rechtters eischt hun onmiddellijke invrijheidsstelling', *De Jonge Arbeider* (februari-maart 1933), 1; 'Uitspraken om nooit te vergeten. Bonger en Vliegen over den oorlog', *De Jonge Arbeider* (mei 1933), 8; 'Brengt Mussert uitkomst voor de arbeiders jeugd? Geen arbeid en brood, maar oorlog en nood!', *De Jonge Arbeider* (mei 1933), 1; 'Soldaten bepalen hun weg. Oproep van de Soldaten-comité's', *De Jonge Arbeider* (juli 1933), 1; 'Op voor den 1sten Augustus. Strijd tegen oorlog en Fascisme', *De Jonge Arbeider* (juli 1933), 8; 'Plichtigheid van de Burgerwacht', *De Jonge Arbeider* (december 1932), 3.

31. Circulaire van de Anti-Militaristische Commissie van de C.P.H., 23-12-1929, no.21142; Met in de bijlage de eerste editie van *De Roode werker*; ; G. J. M. van het Re, *Mijn rode jaren* (Utrecht 1967), 213-214; In voetnoot 288 op pagina 1002 van *Niet voor God en niet voor het Vaderland* stellen Blom en Stelling dat Vanter 'betrokken is bij'. Reve maakt het in zijn memoires op pagina 214 niet expliciet, maar zegt dat hij "een zware douw [zou] hebben gekregen als men mij had gepakt en men had kunnen aantonen en bewijzen dat ik dit vervalste militaire zakboekje op mijn geweten had'.

32. 'Uit onze organisatie', *De Jonge Arbeider* (januari 1929), 3; 'Ons anti-militaristisch werk', *De Jonge Arbeider*, (januari 1931), 4; 'Uit de Doelenkazerne te Leiden', *De Jonge*

Arbeider (februari 1933), 1; *Voorwaarts.... Marsch!* 5-6; 'Leger En Vloot. Uit Ede', *De Jonge Arbeider* (december 1935), 2; 'Fascistische propaganda in het leger Zoo houdt men de jongens in Den Helder voor den gek', *De Jonge Arbeider* (mei, z.j.), 4; 'Leger en vloot. Soldaten-arbeiders! Geef acht!', *De Jonge Arbeider* (september-oktober 1935), 3; 'Van een kolonel, die niet slapen kon', *De Jonge Arbeider* (mei z.j.), 5; 'Met blindheid geslagen. De dagorder van de generaal Fabius', *De Jonge Arbeider* [december 1933], 7; 'Het rommelt in het leger Soldaten bereiden de Roode Dinsdag en het Wereldjeugdcongres tegen den oorlog voor', *De Jonge Arbeider* (z.j.[december 1933]), 7; 'Onze actie in het Leger Gooi ze in de gevangenis!', *De Jonge Arbeider* (november 1930), 2; 'Uit de kazerne te Amersfoort', *De Jonge Arbeider* (mei 1931), 2.

33. *Hoe organiseren we den strijd tegen den oorlog. Verslag v.h. volkscongres te Utrecht*, (Amsterdam 1932).

34. Ger Harmsen, *Rondom Daan Goulooze. Uit het leven van kommunisten* (Nijmegen 1980), 68; Verspreiding co& Pamfletten, 28-06-1933, no.2446 <https://tinyurl.com/y9s-grgdj>; 'Rietveld op vrije voeten', *De Jonge Arbeider* (z.j.) 7; Dennis Bos, *Bloed en barricaden. De Parijse Commune herdacht* (Amsterdam 2014), 312; 'Kameraad de Rooy terug in de kazerne', *De Jonge Arbeider* (augustus-september 1930), 2; 'Werkt met alle kracht aan de voorbereiding van het Wereld-jeugdcongres tegen oorlog en fascisme te Parijs', *De Jonge Arbeider* (z.j.), 1; 'Uit de kazerne in Utrecht', *De Jonge Arbeider* (februari 1931), 3; 'Vergeet Chris niet', *De Jonge Arbeider* (september-oktober 1935), 1.

35. Maas, *Gerard Reve*, 73; Cornelissen, *Alleen tegen de wereld*, 31; Michel Simons, *Joop Zwart*, Spanjestridders IISG, <https://spanjestridders.nl/bio/zwart-joop> (geraadpleegd 20-06-2020); Tim Scheffe, *Arie van Poelgeest*, Spanjestridders IISG, <https://spanjestridders.nl/bio/poel-geest-arie-van>; Dankart, *De oorlog begon in Spanje*, 60; Giny Klatser-Oedekerk, Leo Klatser, Spanjestridders IISG <https://spanjestridders.nl/bio/klatser-leo>; Het Spoor Terug. Leo Klatser, 16 juni 1992, <https://tinyurl.com/y9ntkg9h>.